

Još o spasavanju ljudskih života na moru

U okviru razmatranja pravnih problema vezanih za zaštitu ljudskih života na moru nesumnjivo ulazi u pitanje upotrebe podmornica protiv trgovačkih brodova za vrijeme rata. Neograničeni podmornički rat¹⁾ u I i II svjetskom ratu vođen je takvom žestinom, da su najosnovnija pravila humanosti dovedena u pitanje.

Predmet našeg razmatranja je upotreba podmornica protiv trgovačkih brodova, pravno reguliranje upotrebe podmornica, stavovi sudske prakse i doktrine. Bez takvog prilaza, smatram, da bi uzaludno bilo ulaziti u problem primjene Londonskog protokola o podmorničkom ratovanju u suvremenim uvjetima rata na moru.

I. Rat na moru. Glavni cilj na moru, od davnina je bio, da se postigne kontrola mora, onemogućiti neprijateljski promet i osigura vlastiti. Za rat na moru, kao i za rat na kopnu, vrijedi temeljno pravilo međunarodnog prava, da zaraćene strane nemaju neograničeno pravo izbora sredstava borbe protiv neprijatelja (čl. 22. Haškog pravilnika u suvozemnom ratu od 1907). Vođenje neprijateljstva ograničeno je pravilima međunarodnog ratnog prava, koja su se vjekovima izgrađivala kao običajno pravo, da bi od druge polovine XIX

stoljeća do danas veliki dio njih prerastao u ugovorno pravo.

Pariska pomorska deklaracija od 1856. postavila je osnovna načela o zabrani gusarenja, o zaštiti imovine neutralnih u ratu na moru, o pravu zapljene neprijateljske imovine, o poštovanju zastave neutralnih trgovačkih brodova i o pravu zapljene kontrabande bez obzira pod čijom zastavom brod plovi i konačno pravilo o efektivnosti blokade.

Na I haškoj mirovnoj konferenciji (1899) koja se bavila kodifikacijom ratnog prava, predložena je zabrana podmornica, ali prijedlog nije bio prihvaćen.²⁾ U to vrijeme podmornica kao novo ratno sredstvo bila je tek na početku razvoja. Nije joj pridavan naročito značaj, niti se predviđa mogućnost njene široke upotrebe protiv trgovačkih brodova. Druga haška mirovna konferencija, koja do sada predstavlja najveći poduhvat na kodifikaciji ratnog prava, nije se bavila pitanjem podmornica. Učesnici Haških konferencija nisu ni slutili da će podmornica uskoro postati najsnažnije ružje na moru i dugo ostati problem međunarodnog prava.

Londonska pomorska deklaracija (1909) iako neratificirana, predstavlja u najvećem dijelu kodifikaciju mnogih pravila o ratu na moru:

II. Podmornički rat 1914—1918. Kada je izbio prvi svjetski rat, kodifikacija ratnog prava, iako nepotpuna, bila je na visini i spremna da bude primijenjena. Pariska pomorska deklaracija (1856), Haške konvencije od 1907. i Londonska deklaracija od 1909. stvarno su predstavljale corpus iuris maritimi, dovoljno kompletan da bi regulirao ponašanje zaraćenih.³⁾ Unutrašnji propisi pojedinih država namijenjeni oružanim snagama najvećim dijelom bili su usaglašeni s pravilima međunarodnog prava. Stoga se moglo očekivati da će se borba na moru voditi čovječno i poštovati prava neutralaca. Međutim, već od početka rata takva nada je bila iznevjerena. Velika Britanija i Francuska proglasile su blokadu Njemačke daleko na Sjevernom moru, koja je obuhvatala ne samo obale Njemačke već i neutralnih zemalja. Takva blokada nije bila u skladu s međunarodnim pravom, jer pored ostalog nije bila efektivna.

Posebno iznenađenje bili su veliki uspjesi njemačkih podmornica koje su zatim usmjerene protiv antantnog pomorskog saobraćaja, dočim antantne podmornice nisu operirale protiv trgovačkog prometa Njemačke, koji je bio skoro posve prekinut.

Podmornički rat koji je vodila Njemačka u I svjetskom ratu obično se prema načinu dejstva dijeli na tri faze.

U prvoj fazi (od početka rata do februara 1915) vođen je ograničeni podmornički rat. Njemačke podmornice su rjeđe napadale trgovačke brodove. Prije potapanja vršile su propisno zaustavljanje i omogućavale posadi da se spasi. Rezultat napada bio je neznatan, svega desetak manjih trgovačkih brodova. Neki historičari vide uzrok ovako slabom uspjehu, pored ostalog, i u tome što su se podmorničari »strogo držali propisa međunarodnog prava.«⁴⁾ Valja odmah naglasiti da su podmornice od svog nastanka do danas zbog svojih taktičko-tehničkih osobina, ostale sasvim nepodesne za vršenje pljenidbenog prava. Podmornica nema podesne čamce za spasavanje putnika i posade a u svom trupu jedva imale dovoljno prostora za svoju posadu.

U drugoj fazi (od 1915—1917) Nijemci su vodili najmjenično ograničeni i neograničeni podmornički rat. U kritičnim trenutima, kada bi zaprijetila opasnost od ulaska SAD u rat, Nijemci su ublažavali oštricu podmorničkog rata. Bila je to određena politika a ne težnja za poštovanjem međunarodnog prava. Nakon što su 4. II 1915. objavili podvodnu blokadu Velike Britanije, proglašavajući sve vode koje je okružuju ratnom zonom, njemačke podmornice su u naredna tri mjeseca potapale sve trgovačke i putničke brodove u proglašenoj zoni bez obzira na sigurnost posade i putnika, često ne praveći razliku između neprijateljskih i neutralnih trgovačkih brodova. Tako su potapani brodovi SAD, Danske, Španije, Holandije, Norveške i Švedske.⁵⁾ Sedmog maja 1915. njemačka podmornica

U-20, bez prethodnog upozorenja i spasavanja putnika i posade, potopila je u blizini jugozapadne obale Irske britanski putnički brod »Lusitaniu«. Tom prilikom izgubilo je živote 1198 ljudi, žena i djece, a među njima i 124 američka državljanina. Potapanje »Lusitanie« izazvalo je oštre proteste širom svijeta, naročito u SAD. Nijemci su za izvjesno vrijeme ograničili podmornički rat. Zatim je 19. VIII 1915. njemačka podmornica potopila putnički brod »Arabic«, a 24. marta 1916. francuski putnički brod »Sussex«, bez prethodnog upozorenja i spasavanja putnika i posade. U oštrim protestima SAD su obnovile svoj stav — da je upotreba podmornica protiv trgovačkih brodova »potpuno nesaglasna s principima humanosti, davno ustanovljenim i neospornim pravima neutralnih kao i nepovredivim imunitetom nenaoružanog.«⁶⁾

U međuvremenu su antantne države sve jače stezale Njemačku u tzv. »obruč gladne blokade«. Glavna tačka engleskog ratnog plana bila je da se potpunim obustavljanjem prometa za Njemačku iz temelja porometi njena privreda.

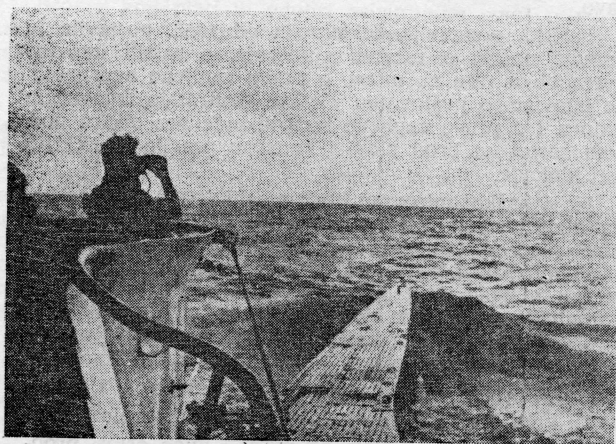
Treća faza od februara 1917. do kraja rata (neograničeni podmornički rat).

Početkom 1917. njemačka Vrhovna komanda odlučila je da »slomi Veliku Britaniju neograničenim podmorničkim ratom.«⁷⁾ Proširila je »ratnu zonu« na široka područja oko Francuske, Italije, Grčke, Male Azije i Sjeverne Afrike, koja je prekrivala sve britanske i francuske komunikacije i objavila da će u navedenim područjima potapati sve brodove bez obzira na pripadnost i sigurnost života putnika i posade. Tako su njemački podmorničari dobili od svoje Vrhovne komande potpunu slobodu akcije, lišenu svakog propisa pomorskog ratnog prava i osnovnih principa humanosti. Neograničeni podmornički rat izazvao je konačno i stupanje SAD u rat protiv Njemačke (6. IV 1917). U aprilu 1917. njemački podmornički rat dostigao je vrhunac, potopljeno je oko 1.000.000 brt trgovačkog brodograđa. Velikoj Britaniji zaprijetila je opasnost da izgubi rat ako ne smanji ogromne gubitke u trgovačkim brodovima, koji su snabdijevali nju i ratište Evrope. U 1917. potopljeno je više tonaže trgovačkog brodograđa nego u svim ostalim godinama rata zajedno (oko 6.200.000 brt, od toga skoro 1/5 od neutralnih država — oko 1.200.000 brt). U toku I svjetskog rata potopljeno je blizu 12.300.000 brt trgovačkog brodograđa, što predstavlja oko četvrtinu svjetske tonaže koja je postojala 1914. godine.⁸⁾

Njemački podmornički rat, koji je Antanti (posebno Velikoj Britaniji) i neutralcima pričinio ogromne štete, konačno je završio neuspjehom. Međutim, podmornica je dobila prvorazredan značaj u pomorskom ratu i postala poseban problem u pomorskom ratnom pravu.

U prvom svjetskom ratu došlo je do najgrubljih povreda pravila ratovanja i neštovanja temeljnih principa na kojima se zasniva ratno pravo. U toku samog rata javile su se dvije struje u literaturi međunarodnog prava: jedna koja je osuđivala njemačke postupke u podmorničkom ratu kao suprotne međunarodnom pravu i druga, njemačka, koja je opravdavala njemački neograničeni podmornički rat kao represalije na protivpravnu britansku blokadu Njemačke. Nijemci su također tvrdili da podmornica kao novo ratno sredstvo ne podliježe postojećim (»starim«) pravilima ratnog prava.

S tim u vezi poznati pisac pomorskog ratnog prava Raoul Genet kaže: Ako se prvi argument po nuždi mogao braniti (?) drugi je bio sporan, jer bi bilo suviše lako, zahvaljujući novinama u domenu ratne tehnike, uvijek rušiti kao kule od karata humana pravila i međunarodno pravne konvencije, tako teško izgrađene i prihvaćene od nacija.⁹⁾ Smatram, da se ni jedan ni drugi argument ne može odbraniti u međunarodnom pravu. Njemačka je imala pravo vršiti represalije protiv oružane sile protivnika, ali nikako i protiv mirne plovbe i trgovačkih brodova neutralnih država. Drugo, i da podmornica ne spada pod opći pojam ratnog broda, kojeg definiira međunarodno pravo, njena upotreba morala bi biti u skladu s čl. 22 Haškog pravilnika. Konačno ako u ratu »jedna ratujuća strana može upotrebiti jedno novo ratno sredstvo, može to učiniti samo pod uvjetom da s tim novim sredstvom vodi računa o pravilima čovječnosti i o propisima opće

Na važnji

prihvaćenih zakona; u protivnom međunarodno pravo bi, voljom jedne države, bilo potpuno ukinuto.⁽¹¹⁾

Zbog suprotnih stavova oko upotrebe podmornica, javila su se već u samom ratu shvatanja i prijedlozi od strane pravnika, naučnih društava, pa i samih država da se to pitanje posebno riješi.¹¹

III. Pravno reguliranje podmorničkog rata. Prethodno se možemo zapitati: da li je podmornica kao novo ratno sredstvo bila regulirana međunarodnim ratnim pravom. Strogo posmatrajući de lege lata nije, jer nijedan propis međunarodnog prava, prije I s. r., nije izričito pominjao podmornicu. Međutim, isto se to može reći i za ostale vrste ratnih brodova (od kojih svaka ima svoje specifičnosti) a podmornica je bila i ostala samo jedna vrsta ratnog broda, koja za razliku od ostalih može još da plovi ispod površine mora. Podmornica ima sva obilježja ratnog broda po odredbama međunarodnog prava. Ona je od početka definirana i u vojnoj i u pravnoj doktrini kao ratni brod.

U razdoblju između dva svjetska rata, u pogledu pomorskog ratnog prava, uglavnom se išlo za tim da se što više ograniči upotreba podmornica.

Pitanje podmornica raspravljeno je na Mirovnoj konferenciji 1919. i na međunarodnim konferencijama: u Washingtonu 1922. Panameričkoj u Havani 1928. Londonu 1930. i 1936. i Nyonu 1937. Njihovi rezultati bili su ugovori kojima je regulirana upotreba podmornica kao ratnog sredstva.

Diplomatska borba po pitanju upotrebe podmornica počela je već na Mirovnoj konferenciji 1919. Odmah su se ispoljile dvije suprotne teze: britanska, koja je osuđivala zabranu njene upotrebe i francuska teza, koja je bila protiv zabrane podmornica. Francuska delegacija je isticala da je podmornica postala neophodno sredstvo slabijim pomorskim silama i da njena upotreba u ratu nije u suprotnosti s međunarodnim pravom, ako se usaglasi s pravilima koja vrijede za površinske brodove. Suprotnost ovih gledišta — britanskog i francuskog, ispoljavala se i na svim ostalim konferencijama na kojima se raspravljalo pitanje podmornica. Stavovi na međunarodnim konferencijama i doktrinarnim raspravama polazili su s pozicija vlastitih interesa, odnosno tzv. mornarica »prvog« i »drugog« reda.

Na *Washingtonskoj konferenciji* 6. II 1922. između pet pomorskih sila (SAD, Velike Britanije, Francuske, Japana i Italije) potpisan je Ugovor o zaštiti života neutralnih i neboraca na moru, koji je postavio pravila podmorničkog rata, kao već prihvaćena u međunarodnom pravu, u smislu kojih se ne smiju potapati trgovački brodovi bez prethodne opomene i prethodnog spasavanja posade i putnika. Posebno je naglašeno da podmornica, koja se ne može držati tih pravila, mora odustati od napada i dozvoliti trgovačkom brodu da produži put bez uznemiravanja. Bila je propisana i sankcija za povredu navedenih pravila s kvalifikacijom piraterije (čl. 3). Konačno se u čl. 4. Ugovora utvrđuje da je praktično nemoguće upotrebiti podmornicu za kontrolu trgovačkog prometa u ratu bez povreda međunarodnog prava i stoga se zabranjuje njihova upotreba u tu svrhu. Prema tome zabranjivalo se odredbom čl. 4 ono što je odobreno u čl. 1 istog Ugovora. Francuska nije htjela ratificirati članove 3. i 4. pa on nikada nije stupio na snagu.¹²⁾

Na *Londonskoj pomorskoj konferenciji* (1930) potpisale su Francuska, Italija, Japan, SAD i Velika Britanija Sporazum o ograničenju i smanjenju pomorskog naoružanja, čiji se IV dio odnosi na upotrebu podmornica u ratu. Prethodila mu je duga debata oke usaglašavanja stavova. Velika Britanija je i dalje insistirala na zabrani podmornica, ovog puta potpomognuta od SAD. Protiv zabrane podmornice bile su delegacije Francuske, Italije i Japana.¹³⁾ Konačno je pet sila odlučilo da podvrgne upotrebu podmornica protiv trgovačkih brodova istim propisima kao i za površinske ratne brodove. Pošto je rok Londonskog ugovora od 1930. isticao krajem 1936. a njegov IV dio, koji se odnosio na upotrebu podmornica, bio je bez vremenskog ograničenja (iz razloga što utvrđuje pravila pozitivnog međunarodnog prava), to su pet spomenutih sila od-

lučile da ga obnove u posebnom protokolu s ciljem da što veći broj zemalja prihvati njegove odredbe. Tako je u Londonu 6. XI 1936. potpisan *Protokol o pravilima podmorničkog rata*, čiji tekst glasi:

(1) Podmornice su podvrgnute istim propisima međunarodnog prava kao i površinski ratni brodovi u, njihovim odnosima sa trgovačkim brodovima.

(2) Svaki ratni brod, površinski ili podmornica, nema pravo potopiti ili za plovību onеспособiti trgovački brod — osim u slučaju da ovaj uporno odbija da se zaustavi pošto je prethodno pozvan da to učini, ili u slučaju da se aktivno odupire pregledu ili pretresu — a da prethodno nije smjestio na sigurno mjesto putnike, posadu i brodske isprave.

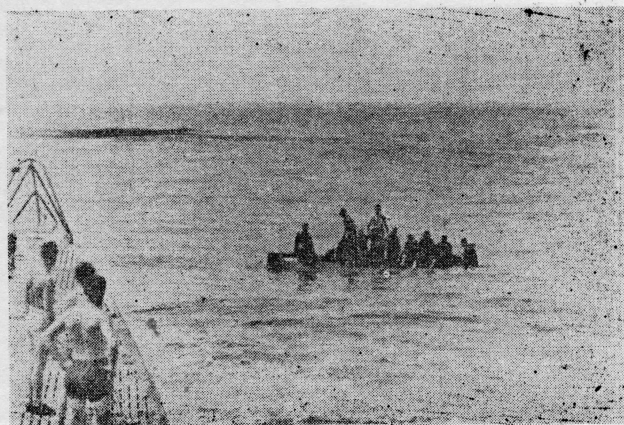
U tom smislu brodske čamci za spasavanje ne smatraju se sigurnim mjestom, osim u slučaju kada je sigurnost putnika, posade i brodskih isprava obezbijeđena uslijed vremenskih prilika, mirnog mora, blizine kopna ili prisutnosti drugog broda, koji ih može prihvatiti.¹⁴⁾

Londonski protokol o pravilima podmorničkog rata potpisalo je i ratificiralo 48 država, uključujući sve pomorske sile.¹⁵⁾ Jugoslavija ga je prihvatila 9. aprila 1937. godine.

Međutim, za vrijeme građanskog rata u Španiji, njemačke i talijanske podmornice kršile su odredbe Londonskog protokola napadima na trgovačke brodove u Sredozemnom moru. Zbog toga je na konferenciji u Nyonu (14. IX 1937) sklopljen Sporazum o poduzimanju zajedničkih mjera »protiv piratskih djela podmornica«, koji su potpisale: Velika Britanija, Bugarska, Francuska, Grčka, Rumunija, Turska, SSSR i Jugoslavija. Sporazum je predviđao konkretne mere za odbranu od podmornica, a preostao je da važi poslije završetka građanskog rata u Španiji.

IV. Podmornički rat 1939—1945. — Ako se još može raspravljati u toku I svjetskog rata da li je podmornica kao novo sredstvo regulirana, kada je počeo II svjetski rat, u pogledu pravnog statusa podmornica, nije bilo ničeg spornog. Sve zaraćene države bile su vezane ugovornim pravilima o podmorničkom ratu, po kojima su bile obavezne upotrebu svojih podmornica potpuno usklađiti s propisima plemenitog prava. Stoga se moglo očekivati da će zaraćeni izvršavati ugovorne obaveze koje su preuzeli pristupajući Londonskom protokolu od 1936. godine. Međutim, praksa je pošla suprotnim pravcem. Već prvih dana rata — 3. IX 1939. došlo je do najgrublje povrede međunarodnog prava: njemačka podmornica U-30 potopila je, bez upozorenja i spasavanja putnika i posade, britanski putnički brod »*Athenia*« na putu od Engleske za SAD.

Poslije izvjesnog kolebanja oko pitanja pridržavanja Londonskog protokola, koje je bilo motivirano više političkim ciljevima nego poštovanjem prava i obzirima humanosti, sve zaraćene strane uskoro su dovele neograničeni podmornički rat, koji se sve do kraja rata vodio, osim na pojedinih slučajeva bez ikakvih obzira u odnosu na Londonski protokol. Već prvog dana ulaska u rat SAD su

Preživjeli